

Е.Т. Нурмағанбет

ТЕРРОРИЗМ МЕН ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ

Ғылым мен технология дамудың шырқау шегіне шыққанына және адамзат бірін-бірін жете тани алатын мүмкіншіліктерге ие болғанына қарамастан, соңғы жылдары діни экстремизм мен терроризм тақырыптары бұқаралық ақпарат құралдарында жиі орын алуда. Хақ дін Исламды да шарпып өтетін осы мәселенің мән-жайы хақында өзімнің ойларымды былайша түсіндіргім келеді.

Исламият адам және табиғат жаратылысымен толық санасатын, адамның тумысынан пайда болған қажеттіліктерін жауыз санамайтын, оларды дұрыс һәм қажетті деп көретін нағыз орта жол. Мәселен, үйлену, жеп-ішу, жұмыс істеу, байлық тілеу, меншік жинау, араласу, ғылым іздену, тазалық, жыныстық қажеттер т.т. осылардың күллісі де жұмыр басты пенденің бәріне қажетті нәрселер. Ислам жыныстық қатынасты шектемейді, не болмаса дін жолында жүрмек болғандар үйленбесін, жанұялы болмасын демейді, қайта, үйленуді, балалы-шағалы болуды, жанұя мен қоғамды сақтауды насихаттайды. Тек, адамның жаратылысымен пайда болған әр түрлі қажеттіліктерін халал жолмен табуды, қанағаттандыруды бұйырады. Сондықтан, зинақорлық, өсімқорлық, маскүнемдік, нашақорлық сықылды жат қылықтарды лағынеттейді.

Түркілер кіріп-шыққан манихейшілдік, буддашылдық, маздақ сықылды діндерде ет жеуге, мал союға мүлдем тыйым салынғаны белгілі. Кейін қабылданған христиандықта болса монахтардың (еркек яки әйел) үйленуіне, бала қызығын көруіне тыйым салынған. Кейбір діндер дүниелікті жауыз, күнәкарлық деп санаған да дүние-мүлік жинауды жексұрын ғып көрсеткен. Пайғамбарымыз жомарт байларды мадақтап, мұсылмандарды саудамен шұғылдануға, саудада адал болуға және қайырымдылық жасауға шақырған. Исламият дүниелік байлықты харам деп санамайды. Әбу Бәкір, Осман сықылды сахабалар өз уақытында дәулетті адамдар еді. Бірақ, дүниелік жинау өмірдің, жаратылыстың басты мақсаты болмауы керек. Аллаһ Тағалаға жақындататын жолдың бәрі халал, ал Оның разылығынан алшақтататын әр нәрсе жағымсыз, харам болып саналады, міне, критериямыз осы болмақ.

Маркстік фәлсәфә жеке меншікті (мүлкият) жамандық атаулының қайнар көзі деп санаған; сондықтан, меншікті жойсақ, қоғамдағы барлық жамандықты жоямыз деп ойлаған. Бірақ, тәжірибе мұның солай болмағанын көрсетті. Өйткені, меншік сезімі адамның жаратылысында (фитрат) бар нәрсе, меншікті жою жаратылыс заңдарына қайшы келеді. Адам болмысындағы нәпсі, меншік хұқұғы болмаса да өзінің арманына жету үшін басқа айла-шарғыларды іздейді, табады. Бұл болса қоғамда жаман қылықтардың көбеюіне, ахлақсыздыққа, құлдыраушылыққа (коррупция) апарып соқтырады. Сондықтан, Исламияттың нағыз орта жол екені, қайталап айтқанда машруғ (шарғи, заңды) талаптардың харам саналмағаны анық болады.

Исламиятта фундаментализм, экстремизм, терроризм деген нәрселер жоқ. Бұл Исламияттың өзегіне сәйкес келмейді, өйткені, Ислам дегеннің өзі бейбітшілік, тыныштық деген сөз. Исламның басты мұраты адамдар арасында бейбітшіліктің болғаны. Сондықтан, экстремист, террорист деп аталған топтардан діннен басқа себептерді, мақсаттарды іздеу керек. Олардың саяси, экономикалық, әскери т.т. мақсаттары, ойлары болғанын тексеру керек. Екінші мәселе, сондай саяси-экономикалық топтар туралы айтқанда не жазғанда міндетті түрде «Исламдық террористер» деген тіркеуді қосатындардың ойы бөтен. Егер, олардың мақсаты терроризмді, экстремизмді қаралау болса, онда тек террористерді немесе экстремистерді айыптар еді. Ислам сықылды бәшерият (күллі адамзат) жаралғалы бері жеткен ең жоғары өркениет дәрежесіне, ең таза имандылыққа тіл тигізбес еді.

Террорист ұйымның мүшесі қандай бір мұсылман елдің азаматы болса болғаны, әлгі бұлақтар дереу «мұсылман террористер» дей салады. Ал, басқа діндегі террорист топтар туралы болғанда, олардың діні айтылмайды да, басшысының ғана аты немесе шыққан жерінің аты, ең болмағанда саяси көзқарасы ғана айтылады. Мәселен, Испаниядағы «ЭТА-БАСК» тобы туралы ешқашанда «Христиан террорист Баск тобы» деп айтпайды. Солтүстік Ирландиядағы «ИРА» ұйымы туралы «христиан/католик террористік ұйымы ИРА» деп ешкім айтқан емес! Токиодағы метрода улы газ шашып көптеген адамдардың өлуіне себеп болған Жапониядағы буддист «Аум Синрике» сектасы туралы «Буддист террористтер» деп ешкім айтқан емес. Сондықтан, мұның негізінде Исламды көре алмаушылық және Исламды жағымсыз етіп көрсету секілді жауыз пиғылдар болғанын айта кетуіміз керек.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев 16.03.2000 күні Құрбан Айт мерекесіне байланысты жұбайымен Астана орталық мешітіне барғанында баспасөз өкілдеріне берген сұхбатында былай деді: «Исламның

ішіндегі экстремистер деп айтылып жатқан сөз жөн емес. Ислам деген дүние жүзілік дін. Екі миллиардқа жақын халық мұсылман дініне бағынады. Сондықтан, әлгі бандиттер мен экстремистер әр дінде болып жататын жағдай. Ол екеуін біз ажыратып айтуымыз керек. Ал енді, Мұхаммед Пайғамбарымыздан қалған, діннен қалған мәселелер ондай емес, еш уақытта мұсылманның діні соғыспен, қолына қару-жарақ алып біреуді өлтіріп, заңсыздыққа барып, мемлекетке қарсы жүру деген мәселелер болмайды мұсылманда. Сондықтан, осындай нағыз таза мұсылманның, Құранның жолымен халық жүретін болса, ол елге жақсылық әкеледі, әр адамның өзіне де жақсылық әкеледі деген сөз».

Нағыз экстремистік топтардың тауқыметін батыс елдері көруде. Соңғы жылдары АБД, Еуропа елдерінде саңырау құлақша қаптап кеткен христиан фундаменталист ұйымдары мен түрлі-түрлі секталар салдарынан мыңдаған адамдар аянышты халде қаза тапты. Мәселен, АБД-нің Калифорния уиалатындағы (штатт) Сан Диего қаласында «Ұлық бұлақ» деп аталған сектаның 39 мүшесі 26 наурыз 1997 күні өздерін улап өлтірген. 18 қараша 1978 күні Оңтүстік Америкадағы Гуяна мемлекетінің Джеймстаун (Jamestown) қаласында «Халықтың храмы» деген сектаның 912 мүшесі циан газымен өз-өзін өлтірген. Фырансаның Сен Пиер қаласындағы «Күн храмы» сектасының 16 мүшесі 23 желтоқсан 1995 күні өз-өздерін өртеп өлген. Осы сектаның Швейцарияның екі қаласындағы мансұбтары (мүшелері) 5 қазан 1994 күні өздерін өртеп өлді. Күн храмы сектасының Канададағы белсенділері де тыныш тұрған жоқ: шығыс аймақтағы Морин төбесі деп аталатын мекендегі 5 адам 4 қазан 1994 күні, ал, Сен Касмирдегі 5 адам болса 23 наурыз 1997 күні өздерін атып не өртеп өлтірген. Американың Тексас уиалатындағы Вако қалашығындағы «Давидиан» сектасына мүше 80 адамның 19 сәуір 1993 жылы өздерін өртеп өлтіргені әлем жұртшылығының әлі де есінде. Филипиндегі рұнбан (монах) Дату Мангайаның сектасының акциясында 19 қыркүйек 1985 күні 60 адам өзін улы газбен өлтірген [1]. Жуықта, Орталық Африкадағы бір мемлекетте католик шіркеуінің бірнеше мың мүшесі бірге жан қию рәсімін жасағаны есімізде. Мұның бәрі де адастырушылардың ісі, бейкүнә адамдарды жалған уағдалармен алдаушылық. Жалпы ел болып, осындай қауіпті секталардан сақ болуымыз, балаларымызға лайықты дәрежеде көңіл бөліп, кесірлі ағымдардың қиянаттығынан сақтауымыз керек.

Соңғы кездері баспасөз беттерінде, теледидар хабарлары мен әуе толқынындағы таралымдарда бізге орыс тілі арқалы енген «фундаментализм» (іргешілдік) сөзін жиі кездестіріп жүрміз. Осы мағлұматтарда фундаментализм сөзі көбінесе мұсылмандық һәм осы дінге сенуші халықтарға тән мағыналарда ғана қолданылады! Осы даурықпа хабарлар «исламдық фундаменталистер», «мұсылман фундаменталисттер» немесе «мұсылмандардың заңнан тыс қауіпті ұйымдары мен зиянды іс-әрекеттері» деп жырлайды. Бұл терминді, шын мағынасын білетін адамдар да білмейтін адамдарша кез келген жерде қолданып, әйтеуір, шулата береді. Ал, ғылыми тұрғыдан екшеп, аталмыш терминнің сөздік һәм энциклопедиялық мағыналары мен діни-саяси әдебиеттерде пайда болу барысына қарағанымызда, фундаментализм деген сөздің хақ дін Исламмен және осы хақ дінге сенуші имандылармен үш қайнаса сорпасы қосылмайтынын анықтаймыз.

Ең алдымен, мұсылмандарға пәле болып жабысқан осы фундаментализмнің сөздік һәм энциклопедиялық мағыналарын түсініп алғанымыз жөн. Бұл сөздің түбірі, көне латын тіліндегі *fundare* (фундаре) деген етістік. Фундаре – жерге төсеу деген мағынаны білдіреді. Осы етістіктен *fundamentum* (фундаментум) зат есімі пайда болған. Оның мағынасы – төсегіш, ірге. Кейін келе мағынасы толығып, жер тағаны немесе іргетасы деген түсініктерді беретін болған. Жә, жоғарыдағы *fundamentum*, яғни осы күнгі батыс Еуропа тілдеріндегі *fundament* (фундамент) пен онымен бір түбірден өндірілген фундаментализм сөзінің мағыналары тым алшақ.

Фундаментализм дегеніміз дүниежүзілік әдебиеттерде бірінші реті Америкада пайда болған діни-саяси термин. Мен осы мақаламда терминологиялық һәм этимологиялық анықтамалы екі беделді деректі алдарыңызға ұсынбақшымын. Біріншісі күллі әлемге әйгілі «Oxford Advanced Learners' Dictionary of Current English» (Бүгінгі ағылшын тілін кәміл үйренушілердің Оксфордтық Сөздігі) деп аталады. Менің қолымдағы нұсқасы Оксфорд университетінің баспасы тарапынан 1982 жылы он алтыншы рет басылғаны. Бұл күнды деректе фундаментализм былай деп түсіндірілген; «*maintenance of the literal interpretation of the traditional beliefs of the Christian religion (such as the accuracy of everything in Bible)*», яғни «христиан дінінің дәстүрлі сенім-нанымдарын үзілді-кесілді сақтау (Мысалы, Библияда жазылған нәрселердің барлығының мүлтіксіз хақ екеніне сену)».

Жә, Америкада екі ғасырдан бері қарай жарияланып келе жатқан беделді «Webster's New World Dictionary of the American Language» (Американ тілінің Вебстер жана дүние сөздігі), 1986 жылғы басылымы. Мұнда фундаментализмнің екі мағынасы берілген;

· Religious beliefs based on literal interpretation of everything in the Bible and regarded as fundamental to Christian faith and morals.

- The 20th century movement among some American Protestants, based on these beliefs.

Яғни;

- Библияның мазмұнына сөзбе-сөз һәм мүлтіксіз сенуге негізделген және христиан руханияты мен иманының негізі болып есептелетін діни нанымдар.

- Осы нанымдарға негізделіп, Америкадағы кейбір протестанттар тарапынан 20 ғасырда басталған қозғалыс.

Жиһан ғалымдары дәріптеген осы екі беделді деректе мұсылмандарға жала болып жабылған фундаментализм сөзінің хақиқи мағналары көрсетілген. Демек, фундаментализм мұсылмандармен ешқандай қатынасы жоқ ұғым. Христиан әлемінің, әсіресе, солтүстік Америка мен батыс Еуропа христиандарының өздеріндегі рухани шиеленістіктер мен қақтығыстар үшін тапқан атауларын, сондай нұқсандар мұсылмандарда да бар шығар-ау деп, жаңылыстықпен қолдануының салдарынан осы күні кенедей жабысқан, сүліктей сорған, осы мұхиттың аржағынан келген жаладан құтыла алмай жүрміз!

Фундаментализмнің отаны - Американың Біріккен Мемлекеттері (АБД «АҚШ»). 1993 жылғы президент сайлауында Америкадағы фундаменталист ұйымдардың үлкен әсер тигізгені мәлім. Ал, олардың 1996 жылғы сайлауларға да күштірек қатысқаны байқалады. Алдымыздағы жылдары фундаменталистердің Американың ішкі һәм сыртқы саясатында ықпалды орындарда болатыны шүбәсіз шындық.

Фундаментализм ХХ ғасырдың бас шенінде АБД-нің солтүстігінде пайда болған ағым. Ол 1950 жылдары оңтүстік аймақтарға дейін таралып кеткен. Бұл екі мыңнан астам шіркеу өздерін «Фундаменталист христиандармыз» деп әшкере жариялауымен жиһанға белгілі бола бастаған діни-экстремистік ағым. Жаппай қалаландыру һәм өнеркәсіптендіруден, сонымен қатар, шаруашылық тапшылықтардан әбден жаны қиналған кедей-жарлы һәм орташа ауқатты жүз мыңдаған христиандар азаттықты осы шіркеулерде іздеп, жиналған.

Фундаменталист шіркеулер жамағаттарды христиандықтың жоғарыда аталған негіздеріне бағынуға шақырып, сондай жағдайда ғана кедейліктен, әлеуметтік қысымдар мен оның зардаптарынан құтыламыз деп насихаттаған. Сөйтіп, үнемі өскен фундаменталист ұйымдар 1960 жылдары саяси қозғалыстарға айналады. Америкада сол жылдары фундаменталист болу үшін протестант мәзһәбінің бір тармағы пентекостал (Pentecostal) жолына кіру керек еді. Пентекостал тармағындағы протестанттар Киелі Рухтың хауариларға (Апостолдарға) қонғанына сенеді һәм жексенбі күнін ерекше қасиеттеп өткізеді. Олар Киелі Рухпен бүгінгі күнде де бірлесуге болады деп сенеді және Библияның сөздеріне, ешқандай тәфсірсіз, яғни, сөзбе-сөз иланады. Фундаменталистер Библияның алғашқы бес кітабына аса мұқияттықпен, сөзбе-сөз иман етуді міндеттейді. Мысалы, Библияда, жер планетасы алты мың жыл бұрын жаратылды деп жазылған. Фундаменталистердің сенімі бойынша, осы мәліметті қаз қалпында қабылдап, оған мүлтіксіз сену керек. Тағы да мысал келтіретұғын болсақ; Библияда жазылуына қарағанда, ұлық Тәңір бұл жиһанды алты күнде жаратып, шаршағандықтан жетінші күні дем алыпты-мыс. Міне, сол үшін олар жексенбі күндері дем алады екен. Фундаменталистердің имандарындағы осындай кереғарлықтардың басқа да мысалдарын келтіруге болады.

Америкадағы фундаменталистердің тұңғыш саяси дауы 1963 жылы басталған. Сол жылы Американың Жоғарғы Соты (American Supreme Court) мектептерде дін сабағының оқытылуына тиым салады. Фундаменталистер Америкада жаңа бір дін таратылады деп, бұл қарарға қарсылық білдіреді. Олардың пікірінше, Америкада таратылатын жаңа діннің аты «дүниешіл гуманизм» (Secular Humanism) еді. Фундаменталист ұйымдар осы жаңа дінге қарсы айқасып келеді. 1973 жылы Жоғарғы Сот 46 уилаятта (штатта) ғамалия (аборт) арқылы жүкті әйелдердің бала алдыруына рұқсат етеді, сол себепті мемлекет пен фундаменталисттердің айқасы одан ары өршелене түседі. Басқа да христиан топтары фундаменталист болу үшін алдымен «діншіл» (Religionist) болу керек деп сенгендіктен, олар бір діннің діншіліміз деп фундаменталистерді осы күрестерінде қолдауға ұйғарысады. Сондай-ақ, католик әлемінің Ватикандағы бас рұһбаны (Папа) өзінің үндеуінде; «дүниешіл гуманизм – христиандықтың ең үлкен жауы!» деп жариялайды.

Ал енді, Америкадағы ең белгілі фундаменталистер жөнінде бір-екі ауыз сөз айтатұғын болсақ:

1993 жылғы сайлауда Джордж Бушқа «Христиандардың құқықтары» (Christian Right) атындағы фундаменталистік ұйым болысқан. Бұл ұйымды католик фундаменталистердің жетекшілерінен Патрик Ж. Буханан да қолдап, көмек беруде. Екінші үлкен фундаменталист ұйым Джерри Фальвелдің жетекшілігіндегі «Рухани көпшілік» (Moral Majority) қозғалысы. Үшінші орынды, «Теледидар рұһбаны» деп атағы шыққан Пат Робертсонға қарайтын «Христиан одағы» (Christian Coalition) ұстауда. Джерри Фальвелден бөлінген фундаменталистер (іргешілдер) тарапынан құрылған «Христиан әрекеті желісі» (Christian Action Network) төртінші орынды иемденуде.

Осылардан кейін жүз мыңға жуық мүшесі бар екі қоғамды атауға болады. Бұлар – Луи Шелдонның жетекшілігіндегі «Дәстүрлі бағалар одағы» (Traditional Values Coalition) және Лон Мабонның басқаруындағы «Азаматтар бірлігі» (Citizen Alliance). Сонымен қатар ғамалия арқылы бала алдыруға қарсы күресуші «Құтқару әрекеті» (Operation Rescue) атындағы ұйым да жоғарыда аталған іргешіл қозғалыстарға болысуда. Олар, тіпті, ғамалияларды жасайтын дәрігерлерді өлтіріп, ғамалиятханаларды (операционное) жарылғыш заттармен атқылауға дейін барған.

Бұларға қосымша ретінде, жиһанға аты әйгілі Американың «Time» (Тайм) апталығының 8 Мамыр 1995 күнгі санында үлкен мақалаға тақырып болған, фундаменталистік көзқарастағы азаматтар тарапынан негізі қаланған «Отансүйерлердің жасақтары» атындағы белсенділердің заңнан тыс жасақтарын айтуға болады. Осы күнде, Американың Біріккен Мемлекеттеріне ең үлкен қауіп төндіріп отырған осы іргешіл, асырашыл топтар. Атақты басылым үлкен мақаланы «Мемлекеттің жаулары» (Enemies of State) деп атапты! Осы аса қауіпті ұйымдар қалың бұқараны қыру қимылдарына дейін барған. Мысалы, 1995 жылы Оклохама қаласындағы балабақшаны бомбалап, жүздеген бейкүнә сәбилер мен азаматтардың қырылуына себеп болған осы жасақтанған топтар (Алайда, қылмыскерлер ұсталғанға дейін батыс баспасөзі тек мұсылмандарды айыптаумен шұғылданған). Тайм басылымы, осы заңнан тыс қарулы топтардың негізгі құрамын христиан фундаменталисттер, салықты сөгүшілер және Американың негізгі заңын қорғаушылар құрайды деп тағриф қылады.

1993 жылдың 19 сәуір күні Одақтық Тергеу Кеңесі (ФБР) Тексас уиалатындағы Вако қалашығындағы «Давидиан» фундаменталистерінің диканшылық базасына шабуыл жасағанда 80 іргешіл ұсталатындарын аңғарып өздерін өртеп өлтірген. Мемлекеттің бұл жойқын шабуылынан кейін іргешіл топтарды жақтаушылардың саны күрт көбейеді. Осы топтардың аймақтардағы бастықтарының көбінесе христиандық рұнбан қызметіндегі және ақ нәсілдің үстемдігін орнатқысы келетін фундаменталистер екенін көреміз.

Мысалы, «Тайм» басылымының баяндауына қарағанда, «Христианның белгісі» (Christian Identity) атындағы топтың өкілдері, солтүстік Еуропалықтар Көне Өсиетте (Библия) аталған таңдаулы пенделер, ал, йаһүдилер (жөһиттер) – шайтанның ұрпақтары деп сенеді. Мишиган аймағындағы қарулы топтардың жетекшісі Норман Олсон, баптист сектасының рұнбаны һәм қару-жарақ сататын дүкендер торабының иесі. Оның тобында он екі мың қарулы адам бар және олар БҰҰ, АБД-ін социалистік елге айландырғысы келеді деп сенеді. Тағы да осы аймақта фундаментализмді таратушы Марк Корнки «Дүниежүзілік христиан радиосы» (Worldwide Christian Radio) арқылы хабарлар таратуда.

1990 жылы Ирак көршісі Кувейтті жаулап алған соң, Американың Төрағасы Джордж Буш 11 қыркүйек 1990 күнгі арнауында «Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекшілігінде жаңа жиһан низамын орнату керек» деген еді. Фундаменталист бағыттағы қарулы топтар бұл жүйені Американың билігін қолынан тартып алғысы келетін сионистік жоспар дейді. Мысалы, Солтүстік Каролайна аймағындағы «Конституцияға сәйкес мемлекеттің қайтадан қалпына келтірілуін жақтайтын азаматтар» (Citizens for Reinstatement of Constitutional Government) атындағы топтың негізгі ұраны; «Қасиетті Библияны және Атазаңды Американың негізгі заңына айналдырамыз!» деп мәлімдейді Тайм апталығы.

Америкадағы экстремист ағымдар туралы толық бір кітап жазуға да болар еді! Бірақ бұл мақаланың мақсаты осы деректі мысалдар арқылы экстремизмнің шын мәнінде не екенін, қайдан шыққанын анықтаумен шектеледі. Аталмыш фундаменталист ұйымдар Америкада ғана емес, сонымен қатар, Канада мен Еуропа елдерінде де ұйымдасқан түрде өсіп, өрбиде. Таяу уақыттарда осындай асырашыл топтардың кесірлі қылықтарына куә болуымыз әбден мүмкін.

Қорыта айтқанда, фундаментализм АБД-де және христиандықтан пайда болған. Мың төрт жүз жыл бойы жиһанды ғылымға, әділеттілікке, тазалыққа, имандылыққа, абзалдылыққа, өркениетке, адамшылыққа бөлеген хақ дін Исламға және оған иман етуші мүминдерге фундаменталист деген жаланы жабудың жалғыз ғана мақсаты – ең жылдам һәм өздігінен өсіп, таралып келе жатқан хақ дін Исламның алдын тосу, оған жүректері жібіп келе жатқан пенделерді айнытудан.

Ислам деген сөздің өзі араб тіліндегі «силм» - бейбітшілік, тыныштық, берілу деген сөзден, жә, мұсылман деген мағынаны білдіретін «мұслим» сөзі – бейбітшілікке берілген, тәсілім болған һәм оны сақтаушы деген мағынадан шыққан. Демек, фундаменталист секілді дөрекі де кертартпа сөздер мұсылмандыққа әсте жараспайтынын, әлбетте, оңайлықпен аңдауға болады. Мұсылмандар амандасқанда-ақ «Әс-саламү алайкүм!» яғни «Саған бейбітшілік болғай!» деп, біріне-бірі татулық, тыныштық тілейді ғой. Ал, хақ дін Исламның пайғамбары Әз Мұхаммед Ғалайһиссалам бір хадисінде «хайрүн нас, ман йанфағун нас!», яғни «адамзаттың ең жақсысы, ең қайырлысы, адамзатқа ең пайдалысы!» деген. Пайғамбарымыз тағы да бір сөзінде «әс-салату ғимад-үд-дин», яғни «дұға діннің діңгегі, негізі!» деген. Ислам ұғымындағы бейбітшілік Аллаһ Тағаланың ризалығына ие болумен,

яғни, жақсы ғамалдар істеумен ғана пайда болады. Он төрт ғасырлық тарихында ғылымның, мәдениеттің, әдебиеттің ең озық және пайдалы үлгілерін мұралатқан хақ дін Исламға және мұсылмандар хақында батыс өлшемдеріндегі атаулардың мағыналары мен шығу тегіне мән берілместен қолданылуы, бұл ғажайып байлық пен пәктікті жете түсінбегендіктің салдарынан дер едім!

Ислам және түбірлес сөздер Құран Кәрімде мынандай мағынада қолданылған; құтылу, сәлеметте болу (68-сүре/43-аят), таза жүректі болу (26/89 және 37/84), бейбітшілік, амандық, азаттық (2/208, 8/61, 47/35), бейбіт бітім, тыныштық, татуластық (4/90-91, 16/28-87), жамандықтан, жауыздықтан ада болу, сәлемдесу (6/54, 7/46, 10/10, 11/69, 13/24 т.т.), берілу, тәсілім болу (19/33, 20/47, 8/43), құтылған, ыхыласты (2/71, 4/92, 4/125, 6/14 т.т.) [2]. Бір жолы, Мәдинедегі Хазраж руынан бір топ адам Расұлұллаһқа келіп, Ислам туралы сұрайды. Әбден ұғынып болған соң мұсылмандықты қабылдаған олар былай деген: «Біз өшпенділік пен күншілдік билеп алған бір қоғамның мүшелеріміз. Сенің дініңнің арқасында Аллах Тағала екі ру арасындағы өшпенділікті жояды деп үміт етеміз. Елімізге барып, үгіттеріңді түсіндіреміз. Аллах оларды сенің маңайыңда жинасын деп тілейміз!» [3]. Иә, Исламға дейін үнемі теке-тіресте, шайқаста болған Мәдинедегі Әус және Хазраж рулары мұсылмандықтан кейін татуласып, бауырласып кетеді.

Әлем тарихын парақтағанымызда мұсылмандардың әрдәйім бейбітшілік жағында болғанын көреміз. Үстіміздегі ғасырда болған уақиғалар осыны растайды. Сондықтан, әлемдік бейбітшіліктің басты кепілі мұсылман үмметі десек қателеспесіз.

Пайғамбарымыз Мәдинеге келген соң (622ж.) қаланың саяси тұрақтылығы мен мұсылмандардың амандығын қамсыз ету мақсатымен іске кіріседі. Өйткені, Мәдине тұрғындары Мекке сықылды біркелкі араб факторларынан емес, сонымен қатар йаһүдилер мен басқа жамағаттарды да қамтушы еді. Бұған дейін Мәдинеде орталық билік пен қала тұрғындары ортақ ымыраға (консенсус) келген басқару жүйесі болмаған еді. Сахаба Әнес Мәлікұлының (614?-715?) үйінде мұсылмандар мен ғайри-мұслимдердің уәкілдерімен кездесулер ұйымдастырылып, барлығы келіскен ортақ жазба мәтін дайындалады. 623 ж. Мәдине тұрғындарының барлығы ұйғарысқан осы келісімшарттың жазба нұсқалары бүгінге жеткен. Осы тоқтамды Мәдине Ислам Мемлекетінің «конституциясы» деп атайды ғалымдар [4]. Осы негізгі заңда қамтылған тақырыптар мен баптардан және де Пайғамбарымыздан кейінгі халифалардың жаңа ашылған елдерде ұстанған жолынан мұсылман билігінің басқа мәдениеттерге кең рұқсат бергенін байқаймыз.

Исламият бөтен мәдениеттерді жатсынған емес. Қайта, оларды өзіне баулып, олардың жақсы жақтарын алуға ешқандай оқа көрмеген [5]. Пайғамбарымыздың түрік-соғды сауытын киюі, қытайдан әкелінген заттарды пайдалануы, түрік шатырында соғысқа шығуы, Арабыстанның төрт жағындағы Мысыр, Бизантия (395-1453), Сасани (224-651) қатарлы патшалықтарға елшілер жіберіп (630 ж.) оларды хақ дінге шақыруы, тіпті император Ираклиймен хат алмасып тұруы, Оның күллі адам баласына жіберілген елші екенін растайтын айғақтар. Халифалық дәуірінде де басқа діндер қудаланған жоқ, қайта, олардың еркін жұмыс істеуіне рұқсат етілді. Мұсылмандар ғайримұслимдердің, ал олар мұсылмандардың шәкірті, ұстазы болды [6]. Тіпті, академик Бартольд (1869-1930) христиан ғұламалардың өз діндерінен гөрі мұсылман шәкірттерінің көбірек болғанын жазады [7]. Бұл факт мүминдердің ғылымға деген талабының бәрінен де жоғары болғанын көрсетеді. Ғылымды кім іздесе және дамытса, әрине сол қызығын көрмек. Ғылымға кім көбірек үлес қосса, соның ғылымы билемек. Сондықтан, мұсылмандар ғылымның жетекшілігін қолға алған соң, эллинизмнің беделі төмендеді де мұсылман мәдениеті жоғарылады; араб тілі һәм мұсылмандардың һәм ғайри-мұслимдердің ғылым тіліне айналды. Халифа әл-Мансұр (709?-775) Бизантия патшасына хат жолдап математика туралы кітаптар жіберуін өтінген. Грек, ибрани (иврит), сүрия, парсы тілдерінен көптеген әдебиеттер арабшаға аударылды. Грекшеден тәржімелер сонау VII ғасырдың аяғы мен VIII ғасырдың бас шенінде басталды. Әбу Сұфйанның немересі, Йәзид Мағауияұлының (уаф. 683) баласы Халидтің ханзадалық дәуірінде кейбір астрономия, медицина, химия кітаптарын грекшеден арабшаға аудартқызғаны белгілі. Арабшадан да көптеген туындылардың кейінгі ғасырларда аталмыш тілдерге тәржімеленгенін байқаймыз. Ғайри-мұслимдер мұсылман билігінде алтын дәуірін бастан кешіріп жатқанда, Еуропадағы халықтардың тым примитивті (қарадүрсін) өмір сүргенін байқауға болады. Академик Бартольд литовцылардың сонау XII ғасырға дейін, ал Хиндүкүштағы кафирлардың XIX ғасырға дейін жабайылар болғанын атап көрсетеді [8].

Ешқандай мәдениеттің өздігінен пайда болмайтыны рас. Әлемді тамсантқан Ислам мәдениеті пайда болғанда өзінен бұрынғы Мысыр, Месопотамия, Грек, Парсы, Үнді мәдениеттерін пайдаланғаны, олардың Исламның өзегімен ұштасатын тұстарын алып, дамытқаны белгілі. Мәселен, әл-Фарабидің басқа дін мен басқа ұлттың өкілі болғанына қарамастан Стагирит Аристотелдің (м.б. 384-322) пікірлерін дамытқаны осының бір айғағы. Осы орайда айта кететін бір жәһіт: ерте дәуірдегі

мұсылман зерттеушілері грек, ибрани, парсы, үнді және түркі тілдеріндегі көп мұраларды хатқа түсіру не аудару арқылы әлемдік мәдениеттің маңызды мирастарының сақталып қалуына үлкен үлес қосты. Егер мұсылман ғалымдары мен көрегенді билеушілерінің осы қызметі болмағанда, бәшәриет көп нәрседен махұрым қалар еді, бүгінгі өркениет сәулесіне жете алмас еді.

Мұсылман ғалымдар бар ғылымын жұртшылықтың пайдалануына ұсынды. Ғылымды күнкөріс пен мәртебе алудың құралы деп көрмеді олар. Бір мысал келтірелік: Иран патшасы I Шапұр кезінде (241-272) Хұзистан аймағында Жұндишапұр деген қала орнатады. Осы шағын қалашық Сасани билеушісі I Хұсраудың кезінде (531-579) патшалықтың екінші үлкен қаласына айналады. Мұнда атақты дәрігерлік мектебі пайда болады. Алайда, Жұндишапұрлық дәрігерлер өздерінің кәсіби сырларын тек өз топтарында ұрпақтан ұрпаққа қалдырып сақтайды да монополия мен кірістен айырылмас үшін басқа ешкімге білдірмейді һәм үйретпейді [9]. Аталған аймақ мұсылман билігіне қаратылғаннан соң ғана мұсылман ғалымдар олардың кейбір ғылымын ашып, пайдалана алған-ды. Алайда, Ибни Сина сықылды біртуар дәрігерлер болса жазған кітаптары тек мұсылман елдерінде ғана емес, сонау Еуропаның өзінде кем дегенде алты ғасыр бойы бас оқулық есебінде оқытылған. Ол ғасырлардың ең мықты батыс елдерінде мұсылман ғалымдарымен салыстырарлық ілімдарлардың шыға алмағаны осыдан [10]. Бұл жөнінде Бартольд (1869-1930) былай дейді: «Исламның басты артықшылығы, мұсылман әлемінің сол дәуірдегі білімді халықтардың алдында болуы, әрине, материалдық һәм рухани мәдениет жағынан бірдей мәдени біріншілікті ұстауында жатады» [11].

Мұсылмандардың басқа мәдениеттерге қамқорлық жасағанының енді бір белгісі олардың жер-су атауларын, кісі есімдерін өзгертпеуі. Күні бүгінге дейін мұсылман елдерінде Исламнан бұрынғы жағырапиялық атаулар сол қалпында (дыбыс үндестігінен басқа) қалғаны мұны растайды. Мысалы, Түркиядағы жер, су, қала, аудан атауларының басым көпшілігі грек тіліндегі бұрынғы атауымен қалған. Тек, түрік тілінің үндестік заңына сәйкестендірілген; Ыстамбұл, Анкара, Измир, Трабзон, Анталя, Бұрса т.т. бәрі де ежелгі атауында. Бұдан басқа Солтүстік Африкадағы Триполи (Либия), Константин (Жазайыр), Казабланка (Мағриб), Александрия (Ескендерие, Мысыр) т.т. айтуға болады. Жә, мұсылмандар тарапынан Испанияда, Португалияда, Балқан елдерінде салынған қалаларды санап шығуға сан жетпейді. Мысалы: Италиядағы Палермо қаласының негізін мұсылмандар қалаған.

Тарихта бірінші рет халифалықтар дәуірінде дүние жүзі мәдениеттері тығыз араласты; қиыр шығыстағы Қытай мәдениетінің жетістіктері батысқа, мұсылмандардың ғылыми-мәдени табыстары болса қытай еліне мәлім болды. Талас (751ж.) соғысынан кейін Атлант мұхитынан Қытай мұхитына дейінгі халықтардың бірін-бірі жақын тануына мүмкіншілік ашылды. Мұсылмандар 3 құрлықтағы билігінің арқасында халықтар арасында мәдени байланыстардың орнатылуына орасан зор үлес қосты. Халифалар батыстағы франк, герман, рим патшаларымен және шығыстағы қытай хандандарымен тығыз мұғамалада болды; мәселен, қытай деректерінде халифалықтан 651-798 жж. аралығында 37 рет, ал 908-1168жж. аралығында болса 49 рет елшілік келгені жазылған [12].

Қорыта айтатын болсақ, тарихта мәдениет қатынастарының дамып, өзара бірігуі һәм кірігуі (интеграция) тек Исламнан кейін ғана мүмкін болды. Мұсылмандар осы цифрларды жетілдіріп қана қойған жоқ, оларды құр символдықтан шығарып, мағыналы белгілерге айналдырды. Бәшәриет тарихында бірінші рет нөл (сыфыр) цифрін мұсылман ғалымдар тапты уә еңбектерінде пайдаланды; мәселен, нөлді бірінші рет сан ретінде қолданған Мұхаммед Мұсаұлы әл-Хорезми (780-850) болды [13]. Арал теңізі маңында дүниеге келген дана бабамыз сонымен қатар 1-ден төмен қарайғы сандарды белгіледі, жүздік, мыңдық және ондықтарды жүйелеп, бөліп жазуды көрсетті. Оның бұл табыстары мүмкін тарихтағы ең маңызды ғылыми жаңалықтарға жатады. Үстіміздегі информация ғасырында, телекоммуникация дәуірінде мұсылмандар ашқан осы жаңалықтың қызығын бүкіл әлем көруде. Орыс тіліндегі цифр мен батыс тілдеріндегі cipher сөздері арабша нөл дегенді білдіретін «сыфыр» сөзінен алынған. Шындығында араб сандары рим сандарымен салыстырғанда қолданымы өте икемді һәм оңай. Әл-Хорезми ашқан бұл жаңалық Еуропаға тек X-XII ғғ. ғана мәлім болған; осы жаңалықты батысқа жеткізген Герберт есімді адамның абырой-беделінің артқаны соншалық, кейін ол Рим Папасы сайланған [14]. Оның есімі Папа Силвестер II болып, Еуропа тарихында қалды. Әл-Хорезмидің «Китаб әл-жәбір уә-л Мұқабала» (Алгебра мен теңдіктер кітабы) латын тіліне аударылғанда (XII ғ.) әл-жәбір сөзі алгебра деп аударылғандықтан осы сөз термин боп қалыптасты. Оның екінші бір кітабы латыншаға «Algorithmi de numero Indorum» деп аударылғандықтан, алгоритм сөзі тағы да терминге айналды.

Адам құқықтары жөніндегі үндеудің XX ғасырда ғана бекітілгенін ескерсек, он төрт ғасыр бұрын Раббымыздың Құран Кәрімінде барлық адамдардың құқықтарын қорғау міндетін бұйырғанын көріп таң қаламыз:

«26/183: Адамдардың құқықтарын қыспандар! Жер бетінде бұзақылық шығарып, бүлік жасамандар!» [15].

Міне, көптеген аяттар мен хадистер мұсылмандарды орта жолға, қанағаттылыққа, адамгершілікке шақыруда. Сондықтан, Аллаһ Тағаланың бұйрығын орындағысы келетін мұсылман ешқашан да экстремист, террорист т.т. бола алмайды. Ислам дініндегі автоконтроль жүйесі мұсылмандарды асыра сілтеушілікке жібермейді. Ислам дінінде дүниедегі өмір мен ахиреттің, құлшылық пен пендеуи өмірдің, дүниәуилік пен ұхрауиліктің балансы жасалған. Мұсылман сондықтан ифрат уә тәфриттен, яғни әр түрлі әсірешілдіктен аулақ болады. Қоғамдағы һәм жанұядағы орнын сақтайды, көршілерімен тату-тәтті қатынас орнатады, мемлекеттің дамуына үлес қосады. Мұсылмандар ешқашанда «құлатушы» болған емес, қайта «тұрғызушы» болған үммет. Ал, Ислам атын жамылып адамзатқа зиянды іс-әрекет жасаушылардан сақ болған жөн, олардың негізінде Исламнан басқа нәрселерді іздестірген жөн. Өйткені, Ислам діні күллі адамзатқа рахмет ретінде жіберілген дін. Басты мақсаты адам нәсілін қорғау, көркем ахлақты уағыздау, бейбітшілікті орнату. Дініміздің қадірін білейік ағайын һәм дінімізді қанаушыларға жол бермейік.

1. Yeni Yüzyıl gazetі, 28.03.1997 күнгі саны
2. Çanga, Mahmut., Kur'an-ı Kerim Lugatı, Timaş Yayınları, İstanbul, 1994, 249-251 беттер
3. İbni Hişam, Siretü'n Nebeviyye, I-том, 267-бет
4. Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, I-том, 263-бет. Көбірек мағлұматтану үшін осы мәтінді терең зерттеген профессор Мұхаммед Хамидүллаһтың мына кітаптарын оқыңыз: Muhammed Hamidullah, İslamda Devlet İdaresi, İstanbul, 1973; İslam Peygamberi, İstanbul, 1980; әл-Уәсаиқ үс-Сиясия, Бейрут, Лұбнан, 1969 ж.
5. «Ислам терпимо относился к местным традициям и в то же время удерживал их в приемлемых для себя рамках... все участвовали в формировании исламской культуры, сами развивались и сохранились под покровительством ислама». Қараныз: Кривец, Е.А., Ислам в Центральной Азии, Ленон, Москва, 1999, 23-бет
6. Бартольд, В.В. Культура Мусульманства. -Москва, -1998. -23-бет: «Стремление каждого возвеличить свой народ и свою веру не мешало этим культурным элементам учиться друг у друга; христианин мог иметь учеником мусульманина или язычника, и наоборот».
7. Бартольд, В.В. Культура Мусульманства. -24-бет.
8. Бартольд, В.В. Культура Мусульманства. -12-бет.
9. Бартольд, В.В. Культура Мусульманства. -22-бет.
10. Бартольд, В.В. Культура Мусульманства. -23-бет: «Даже самый передовой из восточнохристианских народов, сирийцы, не выдвинули ни одного ученого, который мог бы сравниться с Фараби, Ибн Синои и Ибн Рушдом».
11. Бартольд, В.В. Тюрки-Двенадцать лекции по истории турецких народов Средней Азии. –Алматы: Жалын, 1993, 54-бет.
12. Hee-Soo Lee, İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğuya Yayılması, Türkiye Diyanet Vakfı.- Ankara, 1991.- 40- беттер.
13. Numeral Systems, Encyclopaedia Britannica, 15th Edition, 1994-1998.
14. Numeral Systems, Encyclopaedia Britannica, 15th Edition, 1994-1998.
15. Құран Кәрім, Шүғара сүресі (26), 183-аят.

В данной статье дается понятия экстремизма, терроризма и фундаментализма в исламской религии, а также их значение использования в других религиях.

In given article their value of use in other religions is given concepts of extremism, terrorism and fundamentalism of Islamic religion, and also.

А. Алтынбеккызы

РОЛЬ ПРОКУРОРА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

Последние годы ознаменованы для Казахстана важными вехами и развитие государственности, произошедшими изменениями в социально – экономической сфере и укреплением государственных институтов. В то же время все более очевидной становится необходимость дальнейшей заботы государства об укреплении законности и реформировании правовых институтов, призванных укреплять законность, через которые реализуется феномен демократического государства [1]

Всякому государству, если оно стремится быть суверенным и независимым при осуществлении своей внешней политики и стабильным при разрешении внутренних вопросов, присуща особая функция – обеспечение с помощью механизмов (органов) полного, единообразного и безусловного исполнения принятых им законов. Казахстан реализует указанную функцию, опираясь на систему органов законодательной, исполнительной и судебной власти, но особое место при реализации этой функции государства занимает прокуратура Республики Казахстан – осуществляющая высший надзор за точным и единообразным применением действующего законодательства. Эта деятельность осуществляется прокуратурой на основании Конституции РК, Закона РК «О прокуратуре» от 21 декабря 1995 г., других законов, международных договоров Республики Казахстан.